A NAGYSZÜLŐK GYERMEK- GONDOZÁSI TEVÉKENYSÉGE MAGYARORSZÁGON

Monostori Judit

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány az idősek egyik fontos szerepével, a nagyszülőséggel foglalkozik, ezen belül is a nagyszülők unokákra irányuló gondozási tevékenységével. Miközben a nagyszülőség és a nagyszülői transzferek az idősödéssel foglalkozó nemzetközi szakirodalom meghatározó részét képezik, addig a magyar szociológia és demográfia kutatásaiban mostanáig nagyon kis szerepet kaptak. Kutatásunkban egyrészt időbeli trendek, másrészt annak bemutatására törekszünk, hogy milyen ismérvek határozzák meg a nagyszülői támogatás gyakoriságát a nagyszülő és az unokák családja szemszögéből. Elemzésünk alapját az Életünk fordulópontjai című adatfelvétel 2004 és 2016 között lekérdezett hullámai adják. Ez alapján a nagyszülők gondozási tevékenységének kiterjedtségében mind a támogatást adók, mind a kapók oldalán jelentős társadalmi különbségeket találunk. Ez már abban is jelentkezik, hogy a társadalmi hierarchia különböző pontjain élő gyermekes családok eltérő nagyságú potenciális nagyszülői körrel rendelkeznek. Az alacsonyabb végzettségű „középső generációk” szüleinek hálandósági mutatói kedvezőtlenebbek, mint a társadalmi hierarchia magasabb fokán élőké, így az, hogy ők kevésbé számíthatnak a nagyszülői segítségre, azal is magyarázható, hogy sokuknál már nem élnek a nagyszülők. A nagyszülői támogatás kiterjedtsége az unokák családjainak típusai szerint is különbözik. A kétváltozós elemzések azt mutatják, hogy ha csak a háztartások közötti transzfereket nézzük, akkor az intakt családok több nagyszülői segítségre számíthatnak, mint a mozaikcsaládok vagy a gyermeküket egyedül nevelő szülők. Ugyanakkor a többváltozós elemzések azt jelzik, hogy a családtípusok szerinti

differentenciák mögött, nagyrészt a társadalmi struktúrában elfoglalt pozíció különbségei – vizsgálatunkban az iskolai végzettség szerinti különbségek – állnak. Az iskolai végzettséggel kontrolált hatás ugyanis némiképpen más eredményt mutat, nevezetesen azt, hogy az egyszülős családokhoz képest az intakt és a mozaik családok számíthatnak kisebb mértékű nagyszülői segítségre. Mindezekhez hozzá kell tenni, hogy az egyszülős családok körében a legmagasabb a nagyszülőkkel együtt élők aránya, így körükben a gondozási tevékenység nem feltétlenül háztartások közötti transzferként jelenik meg.

Tárgyszavak: nagyszülőség, generációk közötti transzferek, gyermekes családok

Monostori Judit, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

E-mail: monostori@demografia.hu

BEVEZETÉS

Az időskorú népesség társadalmi szempontból is fontos szerepe a nagyszülőség. A nagyszülők számos formában segíthetik a gyermekeik családját: gondoskodhatnak, vigyázhatnak az unokákra, amikor a szülők a munkájukkal vagy egyéb tevékenységgel vannak elfoglalva, játszhatnak, tanulhatnak velük, elvihetik őket különböző szabadidős tevékenységekre, és anyagilag is segíthetik őket. Ezek nyilván nagymértékben hozzájárulhatnak az unokák objektív és szubjektív jólétéhez, de növelhetik a nagyszülők jólléti szintjét is (Zhou et al., 2017; Di Gessa et al., 2016; Arpino and Bordone, 2014; Grundy et al., 2012; Drew and Silverstein 2007; Lowenstein et al., 2007; Szinovacz and Davey, 2006; Grinstead et al., 2003). A nagyszülői támogatások segíthetnek a kisgyermekes anyáknak abban, hogy a munkahelyi és családi feladataikat összehangolják (Geurts et al., 2015; Arpino and Bordone, 2014; Aassve et al., 2012). Kutatások azt is igazolták, hogy a nagyszülői támogatások kiterjedtsége és intenzitása még a szülők gyermekvállalási kedvére is hatással lehetnek. Ha a szülők megtapasztalják, hogy számíthatnak a nagyszülőkre, akkor nagyobb valószínűséggel vállalják második, harmadik, további gyermeküket (Tanskanen and Rotkirch, 2014).

Számos kutató azzal érvel, hogy a várható élettartam növekedésével egyre több idős éli meg az unokája felnőtté válását, hogy a nagyszülői életszakasz hossza növekedni fog az életpályán. Ezáltal a nagyszülő-unoka viszony egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a rokoni kapcsolatok körében (Dykstra, 2009; Hoff, 2007; Hagestad, 2006; Uhlenberg, 2005; Silverstein et al., 2003; Crosnoe and Elder, 2002; Bengtson, 2001). Ugyanakkor látni kell azt is, hogy a gyermektelenség növekedésével párhuzamosan emelkedik majd azoknak az aránya, akik sohasem válnak nagyszülővé. Az alacsony termékenységi szint pedig együtt jár a csökkenő unokaszámmal. Ráadásul a mobilitás, a külföldre vándorlás a fizikai távolságot is növelheti az unokák és a nagyszülők között. Továbbá nemcsak a várható élettartam növekszik, hanem a fiatal generációk gyermekvállalási kora is, így egyáltalán nem biztos, hogy a nagyszülői életszakasz végül növekedni fog az életpályán, hiszen az idősök egyre később válnak nagyszülővé. Ezt támasztja alá egy kanadai vizsgálat, (Margolis, 2016) amely arra az eredményre jutott, hogy egy 1985-ben, illetve egy 2011-ben 20 éves nő várható nagyszülői életpályája között, annak a hosszát tekintve nincs említendő különbség. Más a helyzet a férfiaknál, ugyanis az ő várható élettartamuk jelentősebben növekedett, mint a nőké, és nagyobb mértékben, mint amennyire a gyermekvállalási kor kitolódott. Ennek következtében 1985-ben egy férfi átlagosan 17 év nagyszülői életszakaszra számíthatott, 2011-ben már 18,9 évre.

A nagyszülővé válás életpályán belüli eltolódását igazolja az a német kutatás (Leopold and Skopek, 2015), amelyik kimutatta, hogy a háború előtti nemzedéknél – akik 1929 és 1938 között születtek –, valamint a háború utáni nemzedéknél – akik 1949 és 1958 között születtek – igen jelentős különbséget lehetett megfigyelni abban, hogy mely életkorban váltak nagyszülővé. A háború előtti nemzedékbe tartozó kelet-németországi nők átlagosan a 40-es éveik végén váltak nagyszülővé, a háború utániak az 50-es éveik közepén. A nyugat-németországi, háború előtt született nők az 50-es éveik közepén, a háború utániak a 60-as éveik elején lettek nagyszülők. A férfiak körében is hasonló eltolódásokat mértek. Az ország keleti felében élő férfiak körében az 50-es éveik elejéről az 50-es éveik közepére tolódott a nagyszülővé válás, míg a nyugati országrészben az 50-es éveik végéről a 60-as éveik elejére. Mindezek jelentős változásoknak tekinthetők, ám ekkortájt Németországban is erőteljesen emelkedett a várható élettartam, így a kutatás arra a konklúzióra jutott, hogy a nagyszülői életszakasz arányait tekintve nem növekedett az elmúlt időszakban.

Az unokák felől nézve viszont már világosabb tendenciák rajzolódhatnak ki. A várható élettartam növekedésével egyre többen érik el úgy a felnőtt kort, hogy gyermekkorukat végig kísérték a nagyszülők. Verderly számítása (Verderly, 2015) azt mutatja, hogy a 2000-es években egy 20 éves amerikai fiatalnak 91% esélye volt arra, hogy legalább az egyik nagymamája még éljen, míg 1900-ban egy fiatalnak csak 83% esélye volt, hogy mire eléri a 20 éves kort, az – egy-egy későbbi generációba tartozó – anyja életben legyen. Uhlenberg számításai (Uhlenberg, 1996) szerint egy 10 éves amerikai gyereknek 1900 körül 5% esélye volt arra, hogy mind a négy nagyszülője éljen, a 2000-es évek elejére már 40%. Murphy kutatásai (Murphy, 2011) pedig azt mutatják, hogy a mai angol gyerekek döntő többségének legalább három nagyszülője megéli az unoka felnőtté válását. Hagestad számításai (Hagestad, 2006) szerint pedig a 20. században a 10-12 éves norvég gyerekek körében 6-ról 41%-ra emelkedett azok aránya, akiknek mind a négy nagyszülője élt még. Ráadásul a gyerekek szempontjából az alacsony termékenység több nagyszülői gondoskodást is jelenthet, hiszen kevesebb unoka jut egy-egy nagyszülőre.

Hosszabb időszakra vonatkozó magyar adatok hiányában azt nem láthatjuk, hogy ezek a folyamatok végül hogyan befolyásolják a nagyszülői támogatások társadalmi és egyéni szintű alakulását, hogyan alakul az egymással ellentétes hatást kifejtő folyamatok eredője. Azt viszont meg tudjuk vizsgálni, hogy a 2000-es és 2010-es évek egy-egy periódusában miként változtak a nagyszülői támogatások, milyen szerepe van ebben a nagyszülők és az unokák egyéni jellemzőinek. Hogyan befolyásolja a nagyszülők neme, életkora, egészségi

állapota, munkaerőpiaci státusza, családi körülményei azt, hogy segíteni tudják-e az unokáikat? És vajon kik azok az unokák, akik nagyobb valószínűséggel számíthatnak a nagyszülői gondoskodásra? A szülők munkaerőpiaci státusza befolyásolja-e a nagyszülői támogatás tényét és intenzitását? Tanulmányunk nagyon fontos kérdése az is, hogy a különböző típusú gyermekes családok eltérő mértékben számíthatnak-e a nagyszülői támogatásra? Vannak különbségek e vonatkozásban az intakt, a mozaik- és az egyszülős családok támogatottsága között? Hogyan befolyásolja a válás az unoka-nagyszülő kapcsolatát? Itt kapcsolódunk azokhoz a kutatásokhoz, amelyek kimutatták, hogy a szülők válása nemcsak a szülő-gyermek, hanem a nagyszülő-gyermek kapcsolatra is hatással van. Különösen akkor nagy a valószínűsége az unoka-nagyszülő kapcsolat meggyengülésének, ha a válás után külön háztartásban élő szülő sem tartja intenzíven a kapcsolatot a gyermekkel. Mivel a gyermekek válás után az esetek többségében az anyánál maradnak, különösen az apai ágú nagyszülők szerepvállalása csorbulhat (Drew and Smith, 1999; Jappens and van Bavel, 2012, 2016; Mahne and Huxhold, 2012; Westphal et al., 2015; Albertini and Tosi, 2018). A nagyszülők ugyanakkor fontos lelki támaszai lehetnek az unokáknak a szülők válásakor is. Jelenlétük és támogatásuk csökkentheti mindazokat a pszichológiai problémákat, amelyekkel a gyermekek küzdenek a válás során (Gretchen et al., 2002; Bridges et al., 2007; Henderson et al., 2009; Doyle et al., 2010). Arra is látunk példákat, hogy maguk a nagyszülők ösztönzik az unokáktól elköltöző gyermekeiket, hogy maradjanak minél szorosabb kapcsolatban a gyermekeikkel, és tartsák fenn az intenzív személyes kapcsolatot (Timonen and Doyle, 2012).

Kutatásunk alapvetően a nagyszülőség magyarországi vonatkozásait, és annak időbeli változásait vizsgálja, hiszen ebben a témakörben alig vannak korábbi kutatási eredmények. Az idevonatkozó írások részben szakirodalmi feldolgozások, részben interjú kutatások (Gyarmati, 2011; 2014), vagy pedig az idősek felé irányuló transzfereket (Medgyesi, 2017), illetve általában a családok közötti transzfereket vizsgálják (Harcza, 1996; Bocz és Harcza, 2001; Spéder, 2002; Bocz és Medgyesi, 2004). Témánkhoz hasonló kérdéseket vet fel az a 2004-re vonatkozó kutatás, amely a nagyszülői transzfereket meghatározó ismérveket kutatja (Gyarmati, 2015). Ugyanakkor a kutatás eredményei közvetlenül nem hasonlíthatók össze a mi eredményeinkkel, mert a hivatkozott vizsgálat néhány – véleményünk szerint alapvető – szempontot nem vett figyelembe. Ilyen például az unokák életkori lehatárolása, az unokákkal egy háztartásban, illetve külön élő nagyszülők külön kategóriaként kezelése, az unokák és a családjaik vonatkozásában az apai és az anyai nagyszülői ág vizsgálata.

A nagyszülői támogatásokat meghatározó individuális jellemzők az unokák, a szülők és a nagyszülők generációjára is vonatkoznak. Míg az egyik oldalról a szükségleteket írjuk le, addig a másiktól a lehetőségeket térképezzük fel. Ez olyan hálózatszerű adatgyűjtést igényelne, amelyet idáig egyetlen hazai kutatás sem vállalt fel. Így kutatásunkban külön vizsgáljuk az unokák és szülők, valamint a nagyszülők generációját. Egyedi (tágabb családi) szinten ezeket az információkat nem tudjuk összekapcsolni, ami komoly korlátot jelent abból a szempontból is, hogy a nagyszülői transzfereket olyan elméleti keretbe ágyazottan vizsgáljuk, mint például a csereelmélet vagy az altruizmus teóriája. Hozzá kell tenni, hogy ezeknek a vizsgálata nem csak hálózatszerű kutatást igényelne, hanem az életpálya során változó transzfertípusok kutatását is, hiszen a transzferek és a transzferek mögött álló motivációk az életpálya során is változnak (Medgyesi, 2005).

ADATOK ÉS MÓDSZEREK

Kutatásunk fő pillérét az Életünk fordulópontjai adatfelvétel jelenti, amely 2001 és 2016 között 5 időpontban (2001, 2004, 2008, 2012 és 2016) vizsgálta a felnőtt magyar népességet. Az adatfelvétel demográfiai témákra fókuszáló panelvizsgálat, amely több hullámában is foglalkozott a nagyszülői támogatások kérdésével.

Ezeknek egy része a nagyszülők felől közelítette meg a kérdést. Három hullámában is (2004, 2008, 2016) megkérdezték az idősektől, hogy vannak-e unokáik, és ha igen, akkor hány unokájuk van. 2004-ben és 2016-ban még azt is megkérdezték az adatfelvétel résztvevőitől, hogy hány éves a legidősebb és a legfiatalabb unokájuk. Ezeket az adatokat használva 2004-ben és 2016-ban ki tudtuk választani azokat az időseket, akiknek a kérdéses időpontjában legalább egy 14 éves vagy annál fiatalabb unokájuk volt. Az unokákra vonatkozó 14 éves felső korhatár bevezetését azért tartjuk indokoltnak, mert a korábbi kutatások és a mindennapi tapasztalások is azt mutatták, hogy a nagyszülők személyes gondoskodása az unokák óvodáskorának végéig intenzív, utána azonban csökkenő tendenciát mutat. Az általános iskola befejezése után a nagyszülői transzferek ilyen formája jelentéktelenre csökken. A gyerekek életkori határának meghúzását az is indokolta, hogy a másik oldal – a gyerekek és az unokák családjainak – vizsgálata csak erre a körre lehetséges, ugyanis a nagyszülői transzfereket az Életünk fordulópontjai adatfelvételben csak azoktól a családoktól kérdezték, ahol legalább egy, 0–14 év közötti gyermek élt. Mivel a kiinduló minta a 18–75 év

közötti népességet vizsgálja, az elemzés legtöbb pontján az elemzési mintánkba bevont idősök felső korhatárát 75 évben határoztuk meg.

Nagyszülői transzfert nyújtóknak azokat tekintettük, akik arra a kérdésre, hogy „Szokott-e Ön segíteni valaki másnak gyermekek ellátásában, felügyeletében (szívességből, más háztartásban élőknek)?” igennel válaszoltak, és a transzfert fogadók körében fiukat(fiaikat) vagy lányukat(lányaikat) jelölték meg. Elemzésünk korlátja, hogy azt nem látjuk, mely családban élő, milyen korú és milyen egyéb jellemzőkkel bíró unokákat támogat a nagyszülő. Viszont részletes képet kaphatunk a nagyszülők jellemzőiről, és vizsgálni tudjuk, hogy ezek közül melyek valószínűsítik és melyek korlátozzák az unokákra irányuló gondoskodást.

Az Életünk fordulópontjai kutatás 2004-es, 2008-as és 2012-es hullámai alapján a nagyszülői transzfereket az unokák és családjaik felől tudjuk vizsgálni. Ahogyan említettük is, ez esetben a kérdőív a nagyszülői gondoskodásra vonatkozó kérdést csak azokra a családokra vonatkoztatta, akik legalább egy, 14 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelnek. Nagyszülői támogatást kapó családoknak azokat tekintettük, akik arra a kérdésre, hogy „Kap-e rendszeresen szívességből segítséget a gyermeknevelésben Önnel nem egy háztartásban élő személyektől (pl. rokonok, barátok stb.)?„ igennel válaszoltak, és a segítséget nyújtók között szüleiket vagy anyósukat, apósukat jelölték meg. Korlátot jelent az elemzés szempontjából, hogy azt nem látjuk, a családban hány unokát és milyen mértékben támogatnak a nagyszülők. Ha több unoka van a családban, akkor mennyire egyenlőtlenül oszlik el a nagyszülői támogatás. Egyáltalán hogyan befolyásolja a nagyszülői transzfert, hogy kevesebb vagy több unoka él a családban? És azt sem tudjuk, hogy a kisgyermekes családok nagyszülői támogatottságát miként befolyásolja az, hogy a nagyszülőknek más gyermekeiktől származó unokáik is lehetnek, akik szintén nagyszülői támogatásra, gondoskodásra szorulnak. Nem látjuk továbbá azt sem, hogy a nagyszülők munkaerőpiaci helyzete, egészségi állapota, családi körülményei hogyan alakulnak, noha ezek alapvetően befolyásolják az idősök nagyszülői szerepeit. Csak az unokák családjáról, a középső (szülők) generációról vannak részletesebb ismereteink.

A nagyszülői támogatásra vonatkozó kérdés a háztartások közötti transzfereket méri. Így tehát nem vonatkozik arra, amikor a nagyszülők és az unokák egy háztartásban élnek. Nem tudjuk, hogy a nagyszülői támogatás mennyire kiterjedt ezekben az esetekben. Egyrészt ilyenkor a nagyszülő sokkal gyakrabban áll rendelkezésre, mintha külön élne. Másrészt az is lehetséges, hogy a nagyszülő éppen azért él együtt az unokák családjával, mert betegesebb, önellátási problémái vannak, stb. Ekkor pedig kevésbé lehet rá számítani az unokák gondozásában, még akkor is, ha közvetlenül rendelkezésre áll. A kutatásunkban ezt a cso-

portot – az unokákkal együtt élő nagyszülőket – önálló kategóriaként kezeltük, mivel rájuk vonatkozóan nincsenek adataink a nagyszülői támogatásról, és mivel nagyon eltérő arányban képviseltették magukat az idősök és a „középső generáció” különböző demográfiai és társadalmi csoportjaiban. Hozzá kell tenni, hogy ez a mérés sem teljesen pontos, hiszen a legalább egy unokával együtt élő nagyszülőnek is lehetnek más, nem vele együtt élő unokái, akiket szintén támogathat.

Az alacsony esetszám miatt nem vizsgáljuk külön kategóriaként azokat a családokat, ahol a 'középső generáció' hiányzik, és a nagyszülő(k) nevelik az unokáikat. Ezeket az angol nyelvű szakirodalom 'skipped generation family'-nek hívja. Az ilyen családban élő nagyszülők és unokáik vizsgálatának főként az amerikai szociológiai kutatásokban van nagy hagyománya. Ezek eredményei azt mutatják, hogy az ilyen családok anyagi helyzete messze átlag alatti, a nagyszülők fiziológiai és mentális betegségekkel küzdenek, az unokák körében pedig felülreprezentált a deviáns viselkedések, a fiatalkori gyermekvállalás, felnőtt korban a válás (Mills et al., 2005).

Írásunkban alapvetően kétváltozós kereszt táblás elemzésekre és többváltozós multinominális regressziós elemzésekre támaszkodunk. A többváltozós elemzésekben a nagyszülők oldaláról történő vizsgálatok esetében a függő változó három értéket vehetett fel: 1. együtt él legalább egy unokával; 2. nem él együtt, de adott támogatást unokák gondozásában; 3. nem él együtt, és nem adott támogatást. Az unokák és családjaik oldaláról szintén egy háromértékű függő változóval dolgoztunk: 1. együtt élnek legalább egy nagyszülővel; 2. nem élnek együtt, de kaptak nagyszülői segítséget az unokák gondozásában, felügyeletében; 3. nem élnek együtt, és nem kaptak támogatást.

Az adatbázisok elemszámáról az 1. táblázat tájékoztat.

1. táblázat. Elemszámok az *Életünk fordulópontjai* adatfelvételben

(fő)

	2004	2008	2012	2016
Nagyszülők: azoknak a száma, akik 50 évesek vagy annál idősebbek, és van legfeljebb 14 éves unokájuk	3067	–	–	2326
„Középső generáció”: azoknak a szülőnek a száma, akiknek a családjában legfeljebb 14 éves gyermek is nevelkedik	3098	2230	2481	–

A NAGYSZÜLŐI TÁMOGATÁS KITERJEDTSÉGE, INTENZITÁSA ÉS IDŐBELI VÁLTOZÁSA

Magyarországon az időskori életszakasznak meghatározó szerepe a nagyszülőség. Egy 2016-os adatfelvétel¹ szerint a nyugdíjazás előtt álló korosztályok 58%-a mondta, hogy azt tervezi, a nyugdíjba vonulás után jelentős részt vállal az unokák gondozásában, felügyeletében. További 17%-ot tesz ki azok aránya, akik ha nem is magabiztosan állítják, de nem zárkóznak el ettől a feladattól. Az 50 év felettiek 46%-a teljesen egyetért azzal az állítással, hogy „A nagyszülőknek kell gondoskodni az unokról, ha a szülők nem képesek rá”. És további 20%-ot tett ki a közel maximálisan egyetértők aránya is.

Ugyanakkor nem mindenki válik nagyszülővé. Részben, ha nincsen gyermeke, részben, ha a gyermekének nem született gyermeke (1. ábra). Ez utóbbi nem feltétlenül akadálya annak, hogy valaki nagyszülővé váljon, hiszen örökbefogadás, a partner korábbi párkapcsolataiból származó gyermekek által is válhat valaki nagyszülővé. Az általunk használt adatfelvétel éppen ezért azokat sem zárja ki a kérdésből, akik maguk nem szülők. Tehát mindenkit nagyszülőnek sorol be, aki magát annak tartja. Mindezek alapján 2016-ban az 50 éves és annál idősebb népesség 68%-a volt nagyszülő. 8%-ot tett ki azok aránya, akiknek nincsen gyermeke és unokája sem, és 25%-ot azoké, akiknek van gyermeke, de nem született még unokája. Bizonyos korosztályoknál ez természetesen nem lezárt folyamat, hiszen a gyermekek generációja még gyermekvállalási korban van. Ebből következően az idősök korcsoportjai szerinti vizsgálatok egyszerre mutatják a mai fiatalok alacsonyabb termékenységi szintjét, és a gyermekvállalás halasztásának hatását is (1. ábra).

2016-ban ténylegesen az 50 éves és annál idősebb népesség 3%-a élt együtt legalább egy unokájával, és további 38%-ot tett ki azok aránya, akik nem éltek együtt velük, de részt vettek az unokák gondozásában, tehát a 41%-uk körében a nagyszülőség az időskori életszakasz meghatározó szerepe lett.

Az életkor előrehaladtával egyre növekszik azoknak az aránya, akik nagyszülővé válnak, viszont fokozatosan csökken azoké, akik aktív szerepet tudnak vállalni az unokák gondozásában (2. ábra). Az 50 és 59 év közötti korosztály 58%-ának nincs unokája, de akiknek van, azok 80%-a részt vesz a gyermek gondozásában. Hozzá kell tenni, hogy ez az arány azért is ilyen nagyon magas, mert ha ennek a korosztálynak van unokája, akkor ők jellemzően még kicsik, akik több gondoskodásra, felügyeletre szorulnak. A 60–69 év közötti

¹ Az adatok az Életünk fordulópontja adatfelvétel 5. hullámából származnak.

korosztályban már csak 27%-ot tesz ki azok aránya, akiknek nincs unokája. A korosztály 55%-ának van unokája és részt is vesz a gyermekek gondozásában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ez az életkori szakasz a „nagyszülőség aranykora”. A 70 éven felüli korosztályoknál azonban fokozatosan visszaszorul ez a szerep. Miközben csak 14%-uknak nincs unokája, a „gondoskodók” aránya a 70–79 éves korosztályban 42, a 80 év felettiek körében 16%-ra esik vissza. Ez nyilván összefügg azzal, hogy nagyobbak az unokáik, és nem szorulnak a nagyszülői gondoskodásra (legalábbis arra a formájára, amit az adataink mérnek). Másrészt ezeknek a korosztályoknak fokozatosan romlik az egészségi állapota is, ami komoly korlátot jelent a nagyszülői szerepkör kiteljesedése szempontjából.

1. ábra: Az idősek megoszlása aszerint, hogy van-e unokája, 2016

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2016.

Az időbeli trendeket tekintve az egyik legfontosabb változás, hogy az idősek egyre később válnak nagyszülővé, és kissé növekedett azok aránya is, akik valószínűleg sosem válnak majd azzá. 2004-ben az 50–59 év közötti korosztály felének még nem volt unokája, 2016-ban már az 58%-ának. Kisebb mértékben, de a 60–69 év közöttiek körében is csökkent a nagyszülők aránya.

Mindezek összefüggnek azzal a már említett ténnyel, hogy a fiatalabb generációk körében az utóbbi időszakban növekedett a gyermektelenek aránya, így az ő szüleik nem válnak nagyszülővé. Hozzá kell tenni, hogy a gyermektelenség terjedésének üteme mérsékeltebben jelentkezik a nagyszülővé válás elmaradásában, hiszen ahhoz, hogy valaki ne váljon nagyszülővé, minden gyermekének gyermektelennek kell maradnia. Továbbá – ahogyan említettük is – az idősök nemcsak a vér szerinti gyermekeik útján lehetnek nagymamák vagy nagypapák, hanem a párjuk korábbi kapcsolatából származó gyermekeik által is.

2. ábra: Az idősök és az unokák kapcsolata az idősök különböző korcsoportjaiban, 2016

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2016.

A nagyszülővé válás elmaradása mellett a nagyszülőség életpályán való későbbre tolódása is jól kimutatható az adatok alapján. 2004-ben az 50–59 évesek 39%-a már 50 éves kora előtt nagyszülővé vált, 2016-ban csak a 28%-uk. A 60–69 évesek körében is ugyanezt a változást látjuk: míg 2004-ben 50%-uk már 50 éves kora előtt nagyszülővé vált, addig 2016-ban már csak a 38%-uk (3. ábra).

3. ábra: Hány éves korban válnak nagyszülővé az idősek?

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2004, 2016.

2004 és 2016 között az unokák gondozásában részt vevő nagyszülők aránya jelentősen növekedett. 2004-ben az 50 és 75 év közötti idősek 58, 2016-ban a 72%-a vett részt a háztartáson kívül élő unokák gondozásában (2. táblázat). A növekedés mögött részben strukturális okok állnak, hiszen a vizsgált korosztályban 2004-hez képest jelentősen megnövekedett a 60-69 év közöttiek aránya, amely életkorokban a nagyszülői aktivitás különösen kiterjedt. Ebben a korcsoportban vannak ugyanis az 1950-es évek elején született Ratkó-gyerekek, akik a korábbi évfolyamokhoz képest igen nagy létszámúak voltak. Továbbá a vizsgált korosztályokban a 2004-eshez képest jelentősen megnövekedett az érettségizettek és a diplomások aránya is, akik szintén magasabb részvételt mutatnak a nagyszülői tevékenységekben, mint az alacsonyabban kvalifikált társaik. A növekedés ugyanakkor minden korosztályban kimutatható, a nagymamák és a nagypapák körében is (2. táblázat), ami arra utal, hogy a nagyszülői gondoskodás kiterjedése nem csupán a fentebb jelzett strukturális folyamatokkal volt összefüggésben.

2. táblázat: Az unokák gondozásában résztvevők aránya a nagyszülők körében*

	2004				2016			
	Együtt él legalább egy unokával, %	Nem él együtt		N, fő	Együtt él legalább egy unokával, %	Nem él együtt		N, fő
		részt vesz	nem vesz rész			részt vesz	nem vesz rész	
		az unokák gondozásában, %				az unokák gondozásában, %		
Nagymama	9,3	60,5	30,2	1701	4,7	68,1	27,2	837
Nagypapa	8,2	55,2	36,6	1243	8,3	73,7	18,1	1295
50–59 éves	9,9	63,5	26,6	1278	11,0	68,2	20,8	610
60–69 éves	8,2	57,9	33,9	1273	5,1	75,3	19,6	1150
70–75 éves	7,4	42,6	50,0	392	5,4	65,4	29,2	373
Összesen	8,8	58,3	32,9	2944	6,8	71,5	21,6	2133

* Azok a nagyszülők, akik 50 és 75 év közöttiek, és legalább egy 14 éves vagy annál fiatalabb unokájuk van.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2004, 2016.

A nagyszülői támogatások intenzitás szerinti struktúrája is lényeges változáson ment keresztül a vizsgált időszakban. 2004 és 2016 között a támogató nagyszülők körében jelentősen megnövekedett azoknak az aránya, akik viszonylag ritkán – havonta 1–3-szor – nyújtanak támogatást. Ezzel párhuzamosan jelentősen lecsökkent a szinte napi rendszerességgel támogató nagyszülők aránya (3. táblázat). Ez részben azzal magyarázható, hogy 2004-hez képest jelentősen bővült a kevésbé intenzív segítséget nyújtó nagyszülők aránya a nagyszülők teljes körén belül. Majdnem kétszeresére (13-ról 24%-ra) nőtt azoknak a nagyszülőknek az aránya, akik havonta csak 1–3-szor segítenek. A nagyon intenzíven segítőké (legalább heti 4-szer) viszont 22-ről 16%-ra csökkent.

3. táblázat: A nagyszülői segítségnyújtás intenzitása a támogató nagyszülők körében (%), 2004, 2016*

	2004	2016
Havonta 1–3-szor segít	19,4	30,5
Hetente 1–2-szer segít	24,9	31,1
Hetente 3-szor segít	22,0	17,2
Hetente 4-szer vagy többször is segít	33,8	21,1
Összesen	100,0	100,0
N, fő	1941	1638

* Azok a nagyszülők, akik 50 és 75 év közöttiek, és legalább egy 14 éves vagy fiatalabb unokájuk van.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2004, 2016.

Az időbeli trendeket az unokák és a szüleik szemszögéből nézve megállapíthatjuk, hogy a 2004 és 2012 közötti időszakban a kisgyermekes családok nagyszülői támogatottsága meglehetősen nagy állandóságot mutatott. Az egyes években a 14 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelők tizede élt együtt a nagyszülővel. A fennmaradó 90% egyik fele kapott nagyszülői támogatást, a másik fele nem (4. táblázat).

4. táblázat: A 14 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelő szülők nagyszülői támogatottsága (%)

	2004	2008	2012
Együtt élnek a nagyszülővel	10,6	11,0	9,3
Nagyszülői segítséget kap	43,9	46,7	45,8
Nem kap nagyszülői segítséget	45,5	42,3	44,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
N, fő	3112	2238	3066

* Azok, akik legalább egy 14 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelnek.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2004, 2008, 2012.

Felmerül a kérdés, mi lehet az oka annak, hogy az idősök felől az unokák családja felé áramló természetbeni transzfereket vizsgálva ekkora diszkrepanciát mérünk, ha az unokák, illetve ha a nagyszülők felől vizsgáljuk a kérdést. Mivel a nagyszülők felőli mérések azt mutatták, hogy elsősorban a ritkább transzfereket adó nagyszülők léptek be a segítői hálóba, lehetséges, hogy a kérdőíves vizsgálatban ezeket kisebb mértékben vallották be a fiatalok, mint a nagyszülők. Ugyanakkor az is lehetséges, hogy ebben szerepet játszik az is, hogy az idősök várható élettartamának növekedésével több nagyszülő tud segítséget adni ugyanannak a családnak. Tehát nem növekedett a támogatott gyermekes családok aránya, de ők több nagyszültől is kapnak segítséget. Ezt sajnos nem látjuk az adatfelvételben (legalábbis a 2004-es hullámban), ugyanis amikor az unokák családjában élő szülőt kérdezik arról, hogy kitől kap segítséget a gyermeknevelésben, akkor egy kategóriában szerepel a kérdezett apja és anyja, illetve szintén egy kategóriában az anyósa és apósa. Tehát nem tudjuk mérni, hogy 2004 és 2012 között változott-e az egy családot támogató nagyszülők száma. Végül a nagyszülők és az unokák szemszögéből való vizsgálat eltérő trendjét az is okozhatja, hogy nem ugyanazokban az években mértük a 'két oldalt'. 2012 és 2016 között pedig számos olyan társadalompolitikai lépés született, amely befolyásolhatta a nagyszülők unokák gondozásában betöltött szerepét. Elsősorban az, hogy a kisgyermekes anyák nagyobb arányban jelentek meg a munkaerőpiacon, mert az anyasági ellátásokat a korábbi rendelkezésekkel ellentétben akkor sem

vesztették el, ha dolgoztak. Továbbá bővültek a kisgyermekesek nappali ellátását biztosító bölcsődei férőhelyek, amelyek szintén abba az irányba hatottak, hogy a kisgyermekes anyák a korábbiakhoz képest hamarabb visszatérhettek a munka világába. Az anya munkaerőpiaci aktivitása viszont növeli a nagyszülői támogatás iránti szükségletet.

A NAGYSZÜLŐI TÁMOGATÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK A NAGYSZÜLŐK SZEMSZÖGÉBŐL

A nagyszülői támogatást meghatározó demográfiai jellemzők mellett feltételezhetjük, hogy a nagyszülők munkaerőpiaci státusza, egészségi állapota és családi körülményei is befolyásolják azt, hogy hogyan tudják támogatni az unokáikat. Az alábbiakban ezeknek a tényezőknek a hatását vizsgáljuk. Multinomiális regressziós elemzésünk eredményeit az 5. táblázat tartalmazza.

Ahogy korábban is utaltunk rá, a nagymamák nagyobb valószínűséggel gondoskodnak az unokákról, mint a nagypapák (5. táblázat). Ez más országokban is megfigyelhető (Glaser et al., 2014; Hank and Buber, 2009; Guzman, 2004; Gray, 2005; Wheelock and Jones, 2002), aminek a magyarázatára többféle elmélet is született. Az egyik elmélet szerint ennek az oka, hogy leszármazási szempontból az anyai ág mindig biztosabb, mint az apai, így az ösztönös gondoskodás is inkább az anyai ághoz köthető. Ez megjelenik abban is, hogy az anyai ágú nagyszülői transzferek jelentősebbek, és abban is, hogy a nagymamák gondoskodása kiterjedtebb, mint a nagypapáké (Laham et al., 2005). Mások szerint a nagymamák és a nagypapák közötti különbséget éppen azok a biológiai, társadalmi és kulturális faktorok magyarázzák, mint az anyák és az apák közöttit. A nők gondoskodó attitűdje erősebb, ami nemcsak anyaként, hanem nagymamaként is megmutatkozik.

Az életkor szerinti különbségek szintén meghatározzák a nagyszülői gondoskodást. A vizsgált korosztályokban a legnagyobb valószínűségi értékeket a 60–69 éves korosztályban mértük (5. táblázat). Az adatokból azt sajnos nem látjuk, hogy a nagyszülők milyen korú gyermeket támogatnak, de feltételezhetően e mögött részben az áll, hogy ennek a korosztálynak vannak a legnagyobb arányban olyan korú unokái, akik még gondoskodásra, felnőtt felügyeletre szorulnak. Ki kell emelnünk azt is, hogy a fiatalabb, 50–59 év közötti korosztályban nagyon magas annak a valószínűsége is, hogy a nagyszülő együtt él az unokáival és annak (azoknak) a családjával, ami azzal is magyarázható, hogy ezekben a háztartásokban nagyobb arányban vannak jelen a fiatalabb korosz-

tályba tartozó szülők is, akik még nem tudtak elköltözni a szülői háztól. Ebben a nagyszülői korosztályban tehát az unokákról való gondoskodás nagyobb arányban jelenik meg olyan formában, hogy a nagyszülők együtt élnek egy vagy több unokával.

Az egészségi állapot az egyik legfontosabb prediktora a nagyszülői gondoskodásnak. Hasonlóan a korábbi kutatási eredményekhez (Glaser et al., 2014; Hank and Buber, 2009) a magyar adatok is azt mutatják, hogy minél rosszabb a nagyszülő egészségi állapota, annál kevésbé tudja vállalni a más háztartásban élő unokákról való gondoskodást (5. táblázat). Más értelmezésben persze az ok-sági kapcsolat meg is fordulhat, azaz éppen azok maradnak tovább egészségesek, akik aktív nagyszülőként élnek, szemben azokkal, akik nem vesznek részt az unokák gondozásában.

A munkaerőpiaci státusz – a természetbeni nagyszülői transzferekre vonatkozó külföldi kutatások szerint – általában erőteljesen meghatározza a támogatás valószínűségét. A kutatások többsége szerint a dolgozó nagyszülők kisebb valószínűséggel vesznek részt az unokák gondozásában (Glaser et al., 2014), ugyanakkor ellenpéldák is vannak (Hank and Buber, 2009; Guzman, 2004). Mivel az általunk vizsgált időszakban, 2004 és 2016 között az idősek munkaerőpiaci részvételét tekintve fontos strukturális átalakulások történtek, feltételezhetnénk, hogy ennek erőteljes hatása van a nagyszülői gondoskodás kiterjedtségére. A nyugdíjkorhatár emelése miatt ugyanis az 50–75 év közötti korosztályban jelentősen megnövekedett azon nagyszülők aránya, akik még dolgoztak. 2004-ben a nagyszülők 20, 2016-ban 27%-a a munkaerőpiac aktív tagja volt. Ugyanakkor azt is láttuk, hogy ebben az időszakban a nagyszülői gondoskodás kiterjedtsége nem csökkent, hanem növekedett. Ez alapján feltételezhetjük, hogy nálunk az idősek munkaerőpiaci aktivitása önmagában nem befolyásolja negatívan a nagyszülői aktivitást. A számítások azt mutatják, hogy ez még akkor is így van, ha ezt a hatást az életkorral és az egészségi állapottal kontrolláljuk. Tehát nem arról van szó, hogy a dolgozó nagyszülők azért aktívabbak nagyszülőkként is, mert fiatalabbak és egészségesebbek, mint a már nyugdíjban levők (5. táblázat). Ráadásul az unokák gondozásában való részvétel intenzitásában sincsenek lényeges különbségek. A napi vagy szinte napi rendszerességgel támogatók aránya a dolgozók körében 18, a nem dolgozóknál 22%. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy Magyarországon az idősek munkaerőpiaci aktivitása, az a tény, hogy még dolgoznak-e vagy már

nyugdíjban vannak, nem befolyásolja a nagyszülői transzferek általunk vizsgált típusának az előfordulását.

Az idősök párkapcsolati státuszának hatását tekintve a magyar adatok jól illeszkednek a korábbi kutatási eredményekhez. Eszerint a párkapcsolatban élők szignifikánsabb magasabb valószínűséggel vesznek részt az unokák gondozásában (Glaser et al., 2014), és azok is, akik eddigi életpályájuk során nem váltak el. Továbbá, akik nem váltak el, azok nagyobb valószínűséggel élnek együtt legalább egy unokájukkal, mint akiknek volt válásuk az életük során (5. táblázat).

Az iskolai végzettség vonatkozásában is illeszkednek a magyar adatok több, más országra vonatkozó kutatás eredményeihez: minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál nagyobb a valószínűsége, hogy részt vesz az unokák gondozásában. Ennek értelmezésekor többféle interpretáció is felmerülhet. Az egyik lehetséges magyarázat, hogy a magasabb iskolai végzettségű nagyszülők ugyanúgy, mint a magasabban kvalifikált szülők, nagyobb erőforrásokat mobilizálnak a gyermekek vagy unokák érzelmi és értelmi fejlesztéséhez, mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező társaik. Ennek legfontosabb csatornája pedig a személyes együttlét, gondoskodás, tehát a transzfereknek éppen az a típusa, amit mi is vizsgálunk. A másik lehetséges interpretáció, hogy a magasabb végzettségűek nagyobb arányban rendelkeznek olyan anyagi javakkal (pl. autó, nagyobb lakás), amelyek kedvezőbb 'infrastrukturális' lehetőséget adnak az unokák gondozásában való részvételre. Az a tény, hogy a nem együtt élő nagyszülőknél nem találtunk szignifikáns hatást az anyagi háttér vonatkozásában, arra utal, hogy talán az előbbi magyarázatnak van több relevanciája (5. táblázat).

5. táblázat: A nagyszülői támogatást meghatározó tényezők a nagyszülők oldaláról*, 2016
(multinominális regressziós elemzés)

	Együtt él legalább egy unokával			Nem él együtt, de segít		
	B	Exp B	Sig	B	Exp B	Sig
Nagypapa (ref.)						
Nagymama	0,860	2,363	0,000	0,675	1,964	0,000
50–59 éves	0,986	2,681	0,001	0,411	1,509	0,016
60–69 éves	0,384	1,467	0,189	0,530	1,699	0,000
70–75 éves (ref.)						
Egészségi állapota rossz (ref.)						
Egészségi állapota elfogadható	0,044	1,045	0,862	0,476	1,609	0,002
Egészségi állapota jó	0,455	1,576	0,135	0,667	1,948	0,000
Dolgozik (ref.)						
Nem dolgozik	0,049	1,051	0,425	–0,014	0,987	0,752
Legfeljebb 8 általános (ref.)						
Szakkunskásképző	–0,171	0,843	0,482	0,435	1,545	0,004
Érettségi	–0,531	0,588	0,064	0,552	1,737	0,001
Diploma	–0,649	0,523	0,100	0,653	1,921	0,001
Nincs párja (ref.)						
Van párja	–0,113	0,893	0,609	0,324	1,383	0,013
Volt válása (ref.)						
Nem volt válása	0,372	1,451	0,093	0,723	2,060	0,001
Nagy nehézségek között élnek (ref.)						
Beosztással jönnek ki	–0,164	0,848	0,516	0,145	1,156	0,386
Jól élnek	–0,524	0,592	0,088	0,209	1,232	0,255
Modellstatistikák	Cox and Snell: 0,101 Nagelkerke: 0,130					

* A függő változó referenciacsoportja: nem él együtt az unokájával, és nem nyújt nagyszülői támogatást.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2016.

A NAGYSZÜLŐI TÁMOGATÁST MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK AZ UNOKÁK ÉS A CSALÁDJAİK SZEMSZÖGÉBŐL

Ebben a részben azt vizsgáljuk meg, hogy az unokák és családjaik felől nézve, hogyan alakulnak a nagyszülői támogatások, és mik azok az unokák családjára jellemző ismérvek, amelyek kisebb vagy nagyobb mértékben valószínűsítik azt, hogy a nagyszülők részt vesznek a gyermekek felügyeletében, és gondoskodnak róluk. Erre vonatkozóan 2012-esek a legkésőbbi, használható adatok. Ahogyan fentebb is írtuk, ekkor a vizsgált családok 9%-a élt együtt legalább egy nagyszülővel, a fennmaradó 90%-nak egyik fele kapott, a másik fele nem kapott segítséget a nagyszülőtől (4. táblázat). Összességében ez azt jelenti, hogy a gyermekes családoknak valamivel több mint a fele részesült nagyszülői gondoskodásban.

Már a nagyszülői ismérvek körében is vizsgáltuk azt a kérdést, hogy vajon a nagymamák vagy a nagypapák vesznek-e részt nagyobb mértékben az unokákról való gondoskodásban. Azt láttuk, hogy a nagymamák számos ismerv hatásának kontrollálása után is nagyobb valószínűséggel gondoskodnak az unokáikról, mint a nagypapák (5. táblázat). Most azt is górcső alá vesszük, hogyan alakul az anyai vagy az apai nagyszülők támogatása. Mennyire igazolható az a hipotézis, hogy a legnagyobb segítséget az anyai nagymamák adják, ezután egyenlő mértékben következnek az anyai nagyapák és az apai nagymamák, a legkevesebb segítséget pedig az apai nagypapák adják. Ez a feltevés azon az elméleten alapul, miszerint a nagyszülői támogatásokat erőteljesen befolyásolja, hogy az anyai leszármazási vonal mindig biztosabb, mint az apai (Laham et al., 2005; Chan and Elder, 2000).

Az adatok azt mutatják, hogy az anyai oldalon levő nagyszülőtől a gyermekes családok egyértelműen több segítséget kapnak – legalábbis a vizsgált támogatást tekintve – mint az apai nagyszülőtől. A transzfert kapók 78%-a kap támogatást az anyai, míg csupán 54%-uk az apai oldaliaktól. Az összes gyermekes családot tekintve az anyai nagyszülők által támogatottak aránya 36, az apai nagyszülők általiaké csak 25% (6. táblázat).

6. táblázat: Nagyszülői támogatás a nagyszülői oldalak szerint, 2012

	Megoszlás, %	N, fő
Együtt laknak legalább egy nagyszülővel	9,3	285
Csak anyai nagyszülőtől kapnak segítséget	21,3	652
Csak apai nagyszülőtől kapnak segítséget	10,0	308
Mindkét oldali nagyszülőtől kapnak segítséget	14,5	445
Nem kapnak nagyszülői segítséget	44,9	1376
Összesen	100,0	3066

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2012.

A gyermekes családtól külön háztartásban élő nagyszülők közül a legnagyobb valószínűséggel az anyai nagymamák segítenek. Őket az apai nagymamák követik, majd tőlük jelentősen lemaradva az anyai, és végül az apai nagypapák (7. táblázat). Az itt kapott rangsor összhangban van azokkal a kutatási eredményekkel, amelyek több ország és több európai régió vonatkozásában mutatták ki ugyan ezt a nagyszülői sorrendet (Danielsbacka et al., 2011), ugyanakkor más kutatások arra jutottak, hogy az anyai nagypapák többet investálnak az unokáikba, mint az apai nagymamák (Pollet et al., 2006). Ez utóbbit azzal magyarázták, hogy az anyai nagymamák ösztönzik a párjaikat az intenzívebb nagyszülői támogatásra, így végül nagyobb arányban gondoskodnak unokáikról, mint az apai nagymamák.

7. táblázat: Nagyszülői támogatás a nagyszülői oldalak és a nagyszülők neme szerint, 2012 (külön élő nagyszülők támogatása az unokák gondozásában)

	A támogatók aránya, %	N, fő
Anyai nagymama	33,1	1077
Apai nagymama	23,0	748
Anyai nagypapa	7,1	232
Apai nagypapa	4,3	141

Forrás: Életünk fordulópontja, 2012.

A magyarhoz hasonló eredményre jutó vizsgálat (Danielsbacka et al., 2011) további érdekessége, hogy az európai régiókat összehasonlítva az apai és az anyai nagymamák és nagypapák közötti különbség a kelet-európai régióban (amelyet Csehország és Lengyelország reprezentált) volt az egyik legmagasabb. Amit az is okozhatott, hogy ezekben az országokban a vizsgált időszakban jelentős volt a férfiak és a nők várható élettartama közötti különbség, tehát a nagymamák sokkal nagyobb arányban éltek még unokáik gyermekkorában, mint a nagypapák. Ez lehet annak is az oka, ha a nagyszülők perspektívájából nézzük a nagypapák és a nagymamák közötti különbséget, akkor sokkal kisebb nemi differenciákat tapasztalunk, mint ha az unokák családja felől.

Azt nem tudjuk megvizsgálni, hogy a négy nagyszülő közül ki él még, de az adataink lehetőséget adnak arra, hogy megnézzük, vajon a kérdezettek (azaz az egyik szülő) szülei élnek-e még. Ez is alátámasztja azt, hogy a kiterjedtebb nagymamai gondoskodása abból is adódik, hogy sokkal több nagymama él, mint nagypapa (8. táblázat).

8. táblázat: Élnek-e a szülői generáció szülei (nagyszülők), 2012

	(%)	
	Nagymama	Nagypapa
Él, és együtt él a szülővel (unokával is)	6,0	6,3
Él, de nem él együtt velük	77,1	57,8
Nem él/nem tud róla a szülő	16,9	35,9
Összesen	100,0	100,0

Forrás: Életünk fordulópontja, 2012.

Ráadásul ez társadalmi különbségekre is adhat magyarázatot, hiszen például az alacsonyán kvalifikáltak körében sokkal rosszabbak az életkilátások, különösen a férfiaké. A státuszátörökítés miatt a nagyszülői generáció halandósága a szülői nemzedék számos jellemzőivel is összefügg. Ezt mutatja például az, hogy az alacsonyabban kvalifikált szülők szülei nagyobb arányban nem élnek már, mint a magasabb végzettségűekéi (4. ábra). Főként a nagypapák hiányoznak a potenciális támogatói körből.

4. ábra: Azoknak a szülőknek az aránya, akiknek nem élnek a szülei (nagyszülők) vagy nem tudnak róla; iskolai végzettség szerint, 2012

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2012.

Kutatásunk egyik központi kérdése, hogy a nagyszülői transzferek különbségeket mutatnak-e aszerint, hogy az unokák szülei párkapcsolatban élnek vagy sem, hogy a családforma intakt vagy mozaikcsalád. Intakt családoknak azokat tekintettük, ahol az összes ott élő gyermek a szülők biológiai/közös gyermeke. Míg mozaikcsaládoknak azokat, ahol legalább egy olyan gyermek él, aki az egyik szülő korábbi kapcsolatából származott.

A válást, a szülői kapcsolat felbomlását követően a szülő-gyermek kapcsolat jogi eszközökkel szabályozott, ugyanakkor a nagyszülő-unoka kapcsolat nem. A nagyszülők nem kérhetik az unokák láthatását, az pusztán a szülőkön múlik. Másrészt a válást követően az unokák talán még inkább rászorulnak a nagyszüleik segítségére, gondoskodásukra. De vajon megkapják-e ezt a gondoskodást? Vajon az intakt, a mozaik- és az egyszülős családban élő gyermekek is ugyanazt a támogatást kapják a nagyszüleiktől? Vajon elvesztik-e a gyermekek a különélő szülők szüleinek a támogatását? Hogyan alakul az anyai és az apai ágú nagyszülői támogatás a szülők kapcsolatának felbomlása után? Ezen kérdések vizsgálatának azért is van jelentősége, mert a korábbi kutatások azt mutatták, hogy a három családtípusban élők anyagi körülményei, munkaerőpiaci aktivitása szignifikáns különbségeket mutatott (Harcsa és Monostori, 2020). eltérő lehet azoknak az erőforrásoknak a köre is, amelyeket a családok gyermekgondozás vonatkozásában mozgósítani tudnak a családon belül, illetve az állami és a fizetett gyermekgondozási szolgáltatások területén. Mindezek alapján feltételezhetjük, hogy a nagyszülői támogatás iránti szükségletek családtípusok szerint is eltérőek.

Itt különösen nagy jelentősége volt annak, hogy külön kategóriaként kezeltük azokat az eseteket, ahol a gyermekes család együtt él a nagyszülővel. Nemcsak azért, mert Magyarországon az ilyen családok aránya nem elenyésző, hanem azért is, mert az egyes családtípusokban nagyon eltérő arányban fordulnak elő azok, akik a nagyszülőkkel is együtt élnek (Harcsa és Monostori, 2017). A korábbi kutatási eredményekkel összhangban ebben a vizsgált körben is az egyszülős családok körében volt a legmagasabb a három- és többgenerációs háztartások aránya. 2012-ben a 14 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelő egyszülős családok negyede ilyen háztartásban élt, míg a másik két családformánál a 10%-ot sem érte el a multigenerációs háztartások aránya. A kétváltozós elemzések alapján az egyszülős családok kaptak a legkisebb arányban háztartások közötti nagyszülői transzfert, legnagyobb mértékben pedig az intakt családok (9. táblázat).

9. táblázat: A 14 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelő szülők nagyszülői támogatottsága családtípus szerint*, 2012

Családtípus	Együtt élnek nagyszülővel, %	Nagyszülői segítséget kap, %	Nem kap nagyszülői segítséget, %	Összesen, %	N, fő
Intakt család	7,6	48,4	44,0	100,0	2439
Mozaikcsalád	6,9	38,9	54,2	100,0	306
Egyszülős család	24,3	33,0	42,7	100,0	321
Összesen	9,3	45,8	44,9	100,0	3066

* Azok, akik legalább egy 14 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelnek.

Forrás: Életünk fordulópontja, 2012.

A mozaik- és egyszülős családokban jellemzően az apai nagyszülők támogatása hiányzik. Ezt az anyai nagyszülők támogatása sem tudja kompenzálni, hiszen az anyai nagyszülők támogatása is kisebb arányú a mozaik- és az egyszülős családokban (10. táblázat). Mindezeket erősen befolyásolja az a már fentebb említett tény, hogy az egyszülősök között magas azoknak az aránya, akik a nagyszülőikkel együtt élnek.

10. táblázat: A 14 éves vagy annál fiatalabb gyermeket nevelő szülők nagyszülői támogatottsága családtípus szerint*, 2012

(%)

Családtípus	Együtt élnek a nagy- szülővel	Csak anyai nagy- szülőktől kapnak segítséget	Csak apai nagy- szülőktől kapnak segítséget	Mindkét oldali nagy- szülőktől kapnak segítséget	Nem kapnak nagyszülői segítséget	Össze- sen, %	N, fő
Intakt család	7,6	20,2	11,2	17,0	44,0	100,0	2439
Mozaikcsalád	6,9	20,9	8,5	9,5	54,2	100,0	306
Egyszülős család	24,3	29,9	2,8	0,3	42,7	100,0	321
Összesen	9,3	21,3	10,0	14,5	44,9	100,0	3066

* Azok, akik legalább egy 14 éves vagy fiatalabb gyermeket nevelnek.

Forrás: Életünk fordulópontja, 2012.

Nézzük meg, hogy hogyan alakul a családszerkezet hatása egy többváltozós modellben, amelyben a gyermekek életkorát, számát, a szülők iskolai végzettségét, munkaerőpiaci helyzetét és anyagi helyzetét is figyelembe vesszük. Mindezt egy multinominális logisztikus regressziós modellben vizsgáltuk, ahol figyelembe vettük azt is, hogy a különböző családtípusok eltérő valószínűséggel laknak együtt nagyszülőikkel, ami a háztartások közötti gondozási támogatást erősen befolyásolja. A regressziós elemzés eredményeit a 11. táblázat tartalmazza.

Előrebocsátjuk, hogy azt nem látjuk az adatokból, hogy ha egy család nagyszülői segítséget kap, akkor az melyik unokára irányul, illetve hány unokát érint, de az jól érzékelhető, hogy minél fiatalabb gyermekek vannak a családban, annál nagyobb a nagyszülői támogatás valószínűsége. Azokban a családokban, ahol a legfiatalabb gyermek legfeljebb 3 éves, 56%-ot tett ki a nagyszülői támogatásban részesülők aránya. Ha a legfiatalabb gyermek 4 és 6 év közötti volt, akkor 50%-ot, ha pedig 7-14 év közötti, 35%-ot. Ez összhangban van azokkal a kutatási eredményekkel, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy a nagyszülői gondoskodás főként azokra a családokra irányul, ahol az unoka iskoláskor-alatti (Guzman, 2004; Silverstein and Marenco, 2001). A legfiatalabb gyermek életkorának hatása a többváltozós modellben is szignifikáns maradt (*11. táblázat*).

A legkevesebb támogatást az egygyermekesek kapták, míg a több gyermeket nevelők körében a kétgyermekesek és a 3 vagy több gyermeket nevelők között nem volt szignifikáns különbség. Az egy gyermeket nevelők alacsonyabb támogatottsága mögött részben az áll, hogy ezen gyerekek gondozását a szülők jobban meg tudják oldani, mint ha több gyermekről kell gondoskodniuk. Ugyanakkor szerepet játszik ebben az is, hogy az egygyermekeseknek nagyobb aránya él együtt a nagyszülőkkel, így a nagyszülői gondoskodás nem családok közötti transzferként, hanem családon belüli támogatásként jelentkezik.

A szülők munkaerőpiaci pozíciója nyilvánvalóan meghatározza, hogy milyen mértékű segítségre van szükségük háztartáson kívüli transzferként. A korábbi kutatások általában azt találták, hogy a foglalkoztatottak, azoknak is bizonyos csoportjai (teljes időben, vagy nem szokásos munkaidőben foglalkoztatottak) nagyobb valószínűséggel kapnak nagyszülői támogatást az unokák gondozásában, mint azok, akik nem dolgoznak (Vandell et al., 2003; Kuhltau and Mason, 1996). Magyarországon a gyermekeket nappali ellátásban részesítő intézmények nem elég rugalmasak ahhoz, hogy a gyermekekről való gondoskodást azoknak a családoknak is megfelelően biztosítsák, ahol a szülők hosszan vagy nem szokványos munkabeosztásban dolgoznak. Így eléggé nyilvánvaló, hogy a dolgozó szülők gyermekei nagyobb mértékű – szülőkön kívüli – gondozási szükséglettel rendelkeznek, mint azok, akiknek a szülei nem dolgoznak. Erre reflektálnak a nagyszülői támogatások is, hiszen a nagyszülői gondozásnak ott a legnagyobb a valószínűsége, ahol mindkét szülő dolgozik. Továbbá, ahol egy szülő a kereső a családban, ott is szignifikánsan magasabb az érték, mint ahol nincs szülő a munkaerőpiacon. Az adatok értelmezéséhez ebben az esetben is hozzá kell tenni, hogy ahol mindkét szülő inaktív, ott feltehetően a nagyszülők is nagyobb arányban alacsonyabb státuszúak, ami az életésélyeiket, az anyagi helyzetüket és az egészségi állapotukat is

negatívan befolyásolja. Tehát nem csak azért nem segítenek a nagyszülők, mert a szülők úgyis otthon vannak, és gondoskodni tudnak a gyermekeikről, hanem azért sem, mert a nagyszülők rendelkezésre állása is korlátozottabb.

11. táblázat: A nagyszülői támogatást meghatározó tényezők az unokák családja oldaláról, 2012*
(multinominális regressziós elemzés)

	Együtt él legalább egy nagyszülővel			Nem él együtt, de segít a nagyszülő		
	B	Exp B	Sig	B	Exp B	Sig
Legfiatalabb gyermek életkora						
0–3 éves	1,018	2,768	0,000	1,084	2,956	0,000
4–6 éves	0,536	1,709	0,003	0,606	1,833	0,000
7–14 éves (ref.)						
Gyermekek száma						
1 (ref.)						
2	-0,142	0,868	0,361	0,283	1,327	0,002
3 és több	-1,152	0,316	0,000	0,296	1,344	0,025
A szülők aktivitása						
Egyik szülő sem dolgozik						
Csak az egyik szülő dolgozik	-0,329	0,720	0,122	0,325	1,384	0,042
Mindkét szülő dolgozik	0,032	1,033	0,901	0,735	2,086	0,000
A szülők iskolai végzettsége						
Legfeljebb 8 általános (ref.)						
Szaktunsképző	-0,126	0,882	0,597	0,849	2,337	0,000
Érettségi	-0,082	0,922	0,732	1,206	3,339	0,000
Diploma	-0,649	0,523	0,012	1,373	3,948	0,000
A család anyagi helyzete						
Nagy nehézségek között élnek	-0,328	0,720	0,122	-0,073	0,929	0,528
Beosztással jönnek ki	0,250	1,284	0,160	-0,100	0,905	0,311
Jól élnek (ref.)						
A család típusa						
Intakt család	-1,396	0,248	0,000	-0,419	0,658	0,008
Egyszülős család (ref.)						
Mozaikcsalád	-1,629	0,196	0,000	-0,747	0,474	0,000
Modellstatisztikák	Cox and Snell: 0,135 Nagelkerke: 0,160					

* A függő változó referenciacsoportja: nem él együtt nagyszülővel, és nem kap nagyszülői támogatást.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2016.

A középső generáció iskolai végzettsége szintén meghatározó prediktora a nagyszülői támogatásnak, noha nem tudjuk pontosan, hogy ez milyen valószínű társadalmi jelenséget rejt magában. Munkaerőpiaci folyamatok, kulturális, attitűdbeli különbségek is okozhatják ezt a differenciálódást. Egyértelmű az összefüggés a tekintetben, hogy minél magasabb a „középső generáció” iskolai végzettsége, annál jellemzőbb, hogy a család gyermekgondozási támogatást kap a nagyszülőktől.

A több változós modellben a család szubjektív anyagi helyzete nem befolyásolta a nagyszülői segítség kiterjedtségét. Ennek az az oka, hogy az anyagi helyzet és az iskolai végzettség között erős a korreláció, és amikor az iskolai végzettség belép a modellbe, akkor eltűnik az a kétváltozós elemzésekben látható hatás, hogy a rosszabb körülmények között élők kisebb valószínűséggel számíthatnak a nagyszülők gondozási támogatására

A családszerkezet szerinti összefüggések a többváltozós elemzésekben részben megváltoznak. Az egyszülős családoknak a többváltozós modellek alapján is szignifikánsan nagyobb esélye van arra, hogy a nagyszülőkkel együtt éljenek, mint az intakt vagy a mozaik családoknak. Az egyszülős családoknak szintén nagyobb esélye van arra is, hogy a más háztartásban élő nagyszülőktől gondozási támogatást kapjanak, ami a kétváltozós hatásokhoz képest eltérő eredmény. A hatás azért módosul a többváltozós modellekben, mert az iskolai végzettség és a családtípus között szoros a korreláció. Ha azonos iskolai végzettségi szinteken nézzük a családtípusok szerinti differenciákat, akkor az egyszülős családok nagyszülői támogatottságának nagyobb a valószínűsége.

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS ÉS ANNAK KORLÁTAI

Ahogy fentebb is írtuk, a nagyszülői gondoskodás fontos szerepet játszik az idős emberek eltérő szerepei között. Az, hogy ebben milyen különbségek vannak, erősen függ egy adott ország kultúrájától, a nemzedékek közötti családi kohézió általános jellemzőitől, az idősebb generáció életmódjától, munkaerőpiaci aktivitásától, egészségi állapotától és a gyermekes családok eltérő gondozási szükségleteitől is. Ebben a vonatkozásban felsorolhatnánk számos olyan társadalompolitikai eszközt, amely az anyák munkához és gyermekvállaláshoz kapcsolódó feladatainak összehangolását segíti, vagy éppen gátolja, beleértve a munkaerőpiac és a gyermekek nappali felügyeletét ellátó intézmények jellemzőit, amelyek nyilván nagymértékben magyarázzák az országok közötti különbségeket.

Ezeknek a feltárására ebben a rövid kitekintésben nem vállalkozunk. Mindössze szeretnénk rávilágítani arra, hogy a magyar nagyszülői aktivitás hogyan alakul más európai országokéhoz képest.

Az országok közötti összehasonlítás egyik fontos szempontja annak vizsgálata, hogy az idősök mekkora része nem válik nagyszülővé, amiben a leginkább a jelenlegi fiatalok termékenysége a meghatározó, azaz Európa országainak eltérő termékenységi adatai jól tükröződnek abban is, hogy az idősöknek hány százaléka nagyszülő.

Összehasonlításra a legjelentősebb, számos európai országra kiterjedő adatfelvétel, a SHARE (Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe) adatait használtuk. Sajnos időbeli trendeket ezen adatfelvétel alapján nem tudtunk vizsgálni, mert Magyarország idáig két hullámban is részt vett, 2011-ben a 4. és 2017-ben a 7.-ben, de utóbbiban az unokákra vonatkozó adatok hiányoznak a nemzetközi adatbázisból. Feltűnő az is, hogy a 4. hullámból készült nemzetközi elemzésekben általában nem szerepel Magyarország, noha az ide vonatkozó adatok 2011-re rendelkezésre állnak.

5. ábra: A nagyszülők aránya* az idősök körében, 2011

* A SHARE-kutatás kérdése magyar szövegezésben a következőképpen hangzott: „Önnek és az Ön partnerének hány unokája van? (A korábbi partnerkapcsolatból származó unokákat is számítsa ide.)

Forrás: SHARE, 4. hullám. 2011.

Az összehasonlítást részben az általunk magyar vonatkozásban is vizsgált korcsoportra (50 éves és annál idősebb), és részben egy olyan korcsoportra is elvégeztük (60–75 év közöttiek), amelyre a nagyszülővé válás későbbre tolódása, és az országok között eltérő várható élettartam (továbbá az ebből következő szelekciók) kevésbé vannak hatással. Magyarország a vizsgált országok körében azok közé tartozik, ahol viszonylag magas a nagyszülők aránya. Ugyanakkor, ha a közép-kelet-európai régió országaival vetjük össze, akkor nálunk mérjük a legalacsonyabb értéket. Szlovéniában, de különösen Csehországban és Lengyelországban jóval magasabb a nagyszülők aránya. Nyugat- és Dél-Európában viszont rendre alacsonyabbak az értékek, mint nálunk (5. ábra).

Ebből látszik, hogy az alacsony magyar termékenység ellenére a magyar idősök többsége nagyszülővé válik, ami részben annak köszönhető, hogy a fiatalabb generációk alacsony termékenysége nem magas gyermektelenségi mutatókban jelentkezik, hanem abban, hogy az érintett korosztályok döntő többsége egy vagy két gyermeket vállal. Ez megmutatkozik abban is, hogy az unokák száma Magyarországon viszonylag alacsony (6. ábra). Svédországban, Dániában, Franciaországban vagy Lengyelországban a nagyszülők körülbelül 40%-ának 5 vagy annál több unokája van. A magyar nagyszülőknél ez az arány alig haladja meg a 20%-ot. Hozzánk hasonló alacsony értéket csak Németországban, Olaszországban, Portugáliában és Szlovéniában mértek. A csak egyunokások magas aránya viszont részben ebből az országcsoorból (Németország, Olaszország, Portugália és Magyarország) kerül ki, kiegészülve Spanyolországgal és Ausztriával.

A továbbiakban azt vizsgáltuk meg, hogy a nagyszülőknél mekkora aránya vesz részt az unokák gondozásában. A SHARE-kérdés némiképpen eltér az Életünk fordulópontjai adatfelvételtől, hiszen az előbbiben csak azokat a gondozási tevékenységeket veszik figyelembe, amelyeknél a szülő nincs jelen, míg a magyar adatfelvételben nincs ilyen distinkció. Ebből következően a SHARE eleve alacsonyabb nagyszülői aktivitást mér, mint az általunk elemzett Életünk fordulópontjai.

A SHARE-adatbázis gazdag és jól felépített tematikája ellenére az országok közötti összehasonlításokat sok bizonytalanság övezi. Részben azért, mert sok országban magas az adathiány (item non response), részben pedig azért, mert az adatok tartalma gyakran inkonzisztens. Nem véletlen például, hogy a legtöbb nemzetközi elemzés az egyes országokra vonatkozó eredeti esetszám töredékén végzi a vizsgálatát. Az egyik leginkább hivatkozott, 10 ország összehasonlítására vállalkozó tanulmány (Hank and Buber, 2009) például az eredeti 15 ezres mintát 10 ezerre csökkentve elemezte az adathiányokra és az inkonzisztenciákra hivatkozva. Témánk szempontjából az egyik legfontosabb probléma, hogy

a kérdéses során az időseknek minden gyermekükről egy hosszabb adatsort kell megválaszolni, többek között azt is, hogy az adott gyermeküknek vannak-e gyermekei, és ha igen, akkor hány éves a legfiatalabb unoka. A gyermekekről kitöltött kérdéssor nagyon hosszú, így az adathiány ezeknél a kérdéseknél elég magas. A gyermekekre vonatkozó kérdések egyike például az, hogy együtt élnek-e a szülővel (a megkérdezett időssel). Ezen adatok felhasználásával tudnánk kialakítani azt a kategóriát, amelyet a magyar adatok elemzésekor is megtettünk, hogy a 'nagyszülő együtt él legalább egy unokájával'. Viszont ennél a kérdésnél szintén nagy az adathiány, néhány országnál (pl. Lengyelország) egyáltalán nincsenek kitöltve ezek az információk. Ennek pedig alapvető jelentősége lenne, hiszen az európai országok között igen nagyok a különbségek a háromgenerációs háztartások gyakoriságát tekintve, ami befolyásolhatja azt a nemzetközi összehasonlításokban gyakorta tett megállapítást, hogy a legkiterjedtebb gondozási tevékenységet az északi országokban mérték, míg a kevésbé kiterjedt, de intenzív támogatást a déli országokban (Glaser et al., 2010; Hank and Buber, 2009). A közös háztartásban együtt élő nagyszülők nyilván nem ugyanabban a formában segítenek, mint a külön élők. A kérdéses szabályai szerint például, amikor a szülő és a nagyszülő is otthon van, és a nagyszülő felügyeli a gyermeket, azt nem kell nagyszülői gondozásnak tekinteni. Viszont az együtt élő generációknál feltételezhetően ez egy gyakori élethelyzet lehet, ami nem jelenik meg a SHARE által felvett adatokban.

A fenti adatokból látjuk, hogy az országok különböznek abban, hogy a nagyszülők hogyan oszlanak meg az unokák száma szerint. Az elemzések arra világítanak rá, hogy azon országok többségében, ahol az unokák száma átlag feletti, a nagyszülői aktivitás kiterjedt, de nem intenzív. Az intenzitást viszont nem az összes unoka vonatkozásában mérik, hanem az egy-egy szülőhöz tartozó legfiatalabb unokák körében (diád típusú elemzések) vagy egy kiválasztott gyermek legfiatalabb gyermeke vonatkozásában (nagyszülő szintű elemzések). Ez utóbbiak a gyakoribbak, ami viszont azzal jár, hogy az eredmények a nagyszülők szemszögéből torzszak lesznek, hiszen lehetséges, hogy ők több unokáról is gondoskodnak, relatíve kevesebb időben, de ebből az adatfelvétel csak az egyik unokára fordított időt méri. A diád típusú elemzések ennél pontosabb képet adnak, de ezek sem mérik fel az összes unoka-nagyszülő kapcsolatot, hiszen az adatfelvétel minden gyermek esetében csak egy, hozzá kapcsolt unokáról gyűjt információkat. Mindezeket mérlegelve az összehasonlítás során csak azt vizsgáltuk meg, hogy az egyes országokban az összes nagyszülő mekkora aránya nyújt támogatást legalább egy unokának. A gyerekek életkori határát itt 16 évben húztuk meg, mivel az összehasonlító kutatások általában ezt az életkort

alkalmazzák. Továbbá csak néhány ország adatait használtuk, azokat, amelyek viszonylag kevés adathiányt és inkonzisztenciát tartalmaztak a vizsgált adatok tekintetében (6. ábra).

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy Magyarországon a nagyszülői személyes gondoskodás kevésbé kiterjedt, mint Belgiumban vagy Franciaországban, de lényegesen magasabb, mint Portugáliában, vagy a szomszédos Ausztriában, míg Szlovéniával nagyon hasonló. Ha azt is figyelembe tudnánk venni, hogy az egyes országokban hogyan alakul a három- vagy többgenerációs családok aránya, akkor feltehetően a magyar adatok sokkal közelebb kerülnének a magas értékkel rendelkező országokhoz, és a déli államok (amit ebben az esetben Portugália reprezentál) sem lennének akkora lemaradásban.

6. ábra: A személyes gondoskodást nyújtó nagyszülők* aránya, 2011

* Azok a nagyszülők, akiknek legalább egy 16 éves vagy annál fiatalabb unokájuk van.

Forrás: SHARE, 4. hullám. 2011.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban az időskor egyik meghatározó szerepével, a nagyszülőséggel foglalkoztunk. Azt vizsgáltuk, hogy a magyar nagyszülők mekkora arányban segítik a gyermekeik családjait az unokák gondozásával, felügyeletével. Ezáltal a nagyszülői támogatási rendszernek csak egy elemét, a személyes gondoskodást emeltük ki, azaz nem kaptunk képet arról, hogy például a nagyszülők milyen anyagi segítséget adnak a gyermekes családoknak, vagy más formában hogyan támogatják unokaik családját. Nem vizsgáltuk azt sem, hogy az unokák családja felől milyen transzferek áramolnak az idősek felé, és hogy mennyire szimmetrikusak a generációk közötti segítségnyújtások.

Eredményeink azt mutatják, hogy a kisgyermekes családok életében meghatározó szerepe van a nagyszülői támogatásoknak, ugyanakkor nagyon jelentősek a demográfiai, családszerkezet és társadalmi helyzet szerinti különbségek. A nagyszülői támogatásokat első szinten az befolyásolja, hogy egyáltalán élnek-e még a nagyszülők, akikre az unokák számíthatnak. Az utóbbi évtizedekben Európa-szerte, így Magyarországon is növekedett a várható élettartam. Ennek következtében egyre több gyerek felnőtté válását éli meg több, esetleg mind a négy nagyszülője. Ugyanakkor a várható élettartam nemi különbségei azt eredményezik, hogy több nagymama él, mint nagypapa. Részben ez magyarázza, hogy az unokák nagyobb mértékben számíthatnak a nagymamáik segítségére. Különösen jellemző ez az alacsonyabb státuszú családokban, ahol vélhetően a nagyszülők társadalmi státusza is alacsonyabb. A 8 általánost vagy szakmunkásképzőt végzett kisgyermekes szülők körülbelül 40%-ának már nem él az apja, ugyanez a mutató az érettségizettek és a diplomások körében csak 30% körül mozog. A nagyszülői transzferekben jelentkező egyenlőtlenségek második szintjét az generálja, hogy az alacsonyabb státuszú szülők körében magasabb azok aránya, akik együtt élnek a nagyszülőkkel, de sokkal alacsonyabb azoké, akik a más háztartásban élő nagyszülőtől kapnak gondozási segítséget. Így végül az általános iskolai végzettséggel rendelkező szülők 61, a szakmunkás végzettségűek 51%-a nem kap nagyszülői támogatást, míg az érettségizettek és a diplomások körében ez 40% alatt marad.

A nagyszülői gondoskodás különbségeit különböző életesemények is befolyásolják. A nagyszülők vizsgálata azt mutatta, hogy a párkapcsolatok felbomlása meglazítja a generációk közötti szálakat. Azok a nagyszülők, akik elváltak, sokkal kisebb arányban gondoskodtak az unokaikról, mint az együtt élő nagyszülők. Jelentős különbségeket generált az is, hogy az unokák szülei az általunk megfigyelt időpontban milyen családszerkezetben éltek. Az egyszülő

családok esetében magas azoknak az aránya, akik a nagyszülőkkel egy háztartásban élnek. Nem tudjuk, hogy itt hogyan működnek együtt a generációk egymással, de az biztos, hogy ez alapvetően befolyásolja a háztartások közötti nagyszülői gondozási transzfer alakulását is. A kétváltozós elemzések azt mutatták, hogy az egyszülős és mozaik családok kisebb valószínűséggel számíthatnak a nagyszülőkre, mint az intakt családok. De mivel a családszerkezet és az iskolai végzettség között nagyon szoros az összefüggés, a többváltozós modellekben ez nem mutatható ki, sőt a hatás éppen ellenkező irányba fordult. Vagyis azonos iskolai végzettségi szinteken az egyszülős családok számíthatnak legnagyobb valószínűséggel arra, hogy a nagyszülők besegítsenek az unokák gondozásában.

IRODALOM

- Aassve, A., Arpino, B. and Goisis, A. (2012). Grandparenting and mothers' labour force participation: a comparative analysis using the Generations and Gender Survey. *Demographic Research*, 27(3), 53–84.
- Albertini, M. and Tosi, M. (2018). Grandparenting after parental divorce: The association between non-residence parent-child meetings and grandparenting in Italy. *European Journal of Ageing*, 15(5), 1–10.
- Arpino, B. and Bordone, V. (2014). Does grandparenting pay off? The effect of child care on grandparents' cognitive functioning. *Journal of Marriage and Family*, 76(2), 337–351.
- Bengtson, V. (2001). Beyond the nuclear family: The increasing importance of multigenerational bonds. *Journal of Marriage and Family*, 63(1), 1–16.
- Bocz J. és Harcsa I. (2001). *A háztartások közötti együttműködés jellemzői*. Budapest: KSH.
- Bocz J. és Medgyesi M. (2004). *A háztartások közötti együttműködés jellemzői II*. Budapest: KSH.
- Bridges L. J., Roe A. E. C., Dunn J., and O'Connor T. G. (2007). Children's perspectives on their relationships with grandparents following parental separation: a longitudinal study. *Social Development*, 16(3), 539–554.
- Chan, C.G. and Elder, G.H. (2000). Matrilinear advantage in grandchild-grandparent relations. *Gerontologist*, 40(2), 170–190.
- Crosnoe, R. and Elder, G. Jr. (2002). Life course transitions, the generations stake, and grandparent-grandchild relationships. *Journal of Marriage and Family*, 64(4), 1089–1096.
- Danielsbacka, M., Tanskanen, A. O., Jokela, M. and Rotkirch, A. (2011). Grandparental Child Care in Europe: Evidence for Preferential Investment in More Certain Kin. *Evolutionary Psychology*, 9(1), 3–24.
- Di Gessa, G., Glaser, K. and Tinker, A. (2016). The health care impact of intensive and non-intensive grandchild care in Europe: new evidence from SHARE. *Journals of Gerontology: Social Sciences*, 71, 867–879.
- Drew, I. M. and Silverstein, M. (2007). Grandparents' psychological well-being after loss of contact with their grandchildren. *Journal of Family Psychology*, 21(3), 372–379.
- Drew, L. A. and Smith, P. K. (1999). The impact of parental separation/divorce on grandparent-grandchild relationships. *The International Journal of Ageing and Human Development*, 48(3), 191–216.
- Doyle, M., O'Dwyer, C. and Timonen, V. (2010). „How can you just cut off a whole side of the family and say move on?” The reshaping of paternal grandparent-grandchildren relationships following divorce or separation in the middle generation. *Family Relations*, 59(5), 587–598.
- Dykstra, P. (2009). *Intergenerational relationships in ageing societies: United Nations Economic Commission for Europe Working Group on Ageing*. ECE /WG.1/2009/3.
- Geurts, T., Van Tilburg, T., Poortman, A. R. and Dykstra, P.A. (2015). Child care by grandparents: changes between 1992 and 2006. *Ageing & Society*, 35(6), 1318–1334.

- Glaser, K., Ribé Montserrat, E., Waginger, U., Price, D., Stuchbury, R. and Tinker, A. (2010). *Grandparenting in Europe*. London: Grandparents Plus.
- Glaser, K., Gessa, G. D. and Tinker, A. (2014). *Grandparenting in Europe. The health and wellbeing of grandparents caring for grandchildren: the role of cumulative advantage/disadvantage*. https://www.grandparentsplus.org.uk/wp-content/uploads/2020/02/Grandparentinf_in_Europe-_the_health_and_wellbeing_of_grandparents_caring_for_grandchildren.pdf
- Gray, A. (2005). The Changing Availability of Grandparents as Carers and its Implications for Childcare Policy in the UK. *Journal of Social Policy*, 34(4), 557–577.
- Gretchen L., Deater-Deckard K., Dunn J. and Davies L. (2002). Support across two generations: children's closeness to grandparents following parental divorce and remarriage. *Journal of Family Psychology*, 16(3), 363–376.
- Grinstead, L. N., Leder, S., Jensen, S. and Bond, L. (2003). Review of research on the health of caregiving grandparents. *Journal of Advanced Nursing*, 44(3), 318–326.
- Grundy E., Albala C., Allen E., Dangour A., Elbourne D. and Uauy R. (2012). Grandparenting and psychosocial health among older Chileans: a longitudinal analysis. *Aging and Mental Health*, 16(8), 1047–1057.
- Guzman, L. (2004). *Grandma and grandpa taking care of the kids: Patterns of involvement*. *Child Trends Research Brief 2004–2017*. <https://www.childtrends.org/publications/grandma-and-grandpa-taking-care-of-the-kids-patterns-of-involvement>
- Gyarmati A. (2011). Nagyszülők és unokák. Az intergenerációs kapcsolatok jellege és változása. *Kapocs*, 10(4), 2–17.
- Gyarmati A. (2014). A nagyszülői gyermekgondozás intergenerációs változásának néhány jellemzője Magyarországon, kvalitatív adatok. *Demográfia*, 57(1), 45–72.
- Gyarmati A. (2015). *Nagyszülők és unokák. A nagyszülőktől az unokák felé irányuló gondozási transzferek jellege és változása*. PhD-értekezés. Corvinus Egyetem.
- Harcsa I. (1996). *Az ifjúság életkörülményei. Gyermekek a családban. Családok közötti együttműködés*. Társadalomstatistika füzetek. 17. sz.
- Harcsa I. és Monostori J. (2017). A háztartás- és családszerkezeti változások hosszú távú trendjei Magyarországon európai kontextusban: teóriák, tévképzetek, tények. *Demográfia*, 60(4), 299–332.
- Harcsa I. és Monostori J. (2020). A mozaikcsaládok. *Socio.hu*. DOI: 10.18030/socio.hu.2020.2.1
- Hagestad, G. O. (2006). Transfers between grandparents and grandchildren: The importance of taking a three-generation perspective. *Zeitschrift für Familienforschung*, 18(3), 315–332.
- Hank, K. and Buber, I. (2009). Grandparents caring for their grandchildren: findings from the 2004 Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe. *Journal of Family Issues*, 30(1), 53–73.
- Henderson C.E., Hayslip B., Sanders L. M. and Loudon L. (2009). Grandmother-grandchild relationship quality predict psychological adjustment among youth from divorced families. *Journal of Family Issues*, 30(9), 1245–1264.
- Hoff, A. (2007). Patterns of intergenerational support in grandparent-grandchild and parent-child relationships in Germany. *Ageing & Society*, 27(5), 643–665.

- Jappens, M. and van Bavel, J. (2012). Regional family cultures and child care by grandparents in Europe. *Demographic Research*, 27(4), 85–120.
- Jappens, M. and van Bavel, J. (2016). Parental divorce, residence arrangements and contact between grandchildren and grandparents. *Journal of Marriage and Family*, 78(2), 451–467.
- Laham, S. M., Gonsalkorale, K. and von Hippel, W. (2005). Darwinian grandparenting: Preferential investment in more certain kin. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(1), 63–72.
- Kuhltau, K., and Mason, K.O. (1996). Market child care versus care by relatives: Choices made by employed and nonemployed mothers. *Journal of Family Issues*, 17(4), 561–578.
- Leopold, T. and Skopek, J. (2015). The Delay of Grandparenthood: A Cohort Comparison in East and West Germany. *Journal of Marriage and Family*, 77(April), 441–460.
- Lowenstein, A., Katz, R. and Gur-Yaish, N. (2007). Reciprocity in Parent-Child Exchange and Life Satisfaction among the Elderly: A Cross-National Perspective. *Journal of Social Issues*, 63(4), 865–883.
- Mahne, K. and Huxhold, O. (2012). Social contact between grandparents and older grandchildren: a three-generation perspective. In Arber S. and Timonen V. (Eds.), *Contemporary grandparenting: changing family relationships in global context* (pp. 225–246). Bristol: Policy Press.
- Margolis, R. (2016). The Changing Demography of Grandparenthood. *Journal of Marriage and Family*, 78(June), 610–622.
- Medgyesi M. (2005). *A nemzedékek közötti transzferek és a társadalmi státusz átörökítése*. PhD-értekezés. Corvinus Egyetem.
- Medgyesi M. (2017). Az idős szülőknek nyújtott nem anyagi segítség – Magyarország európai összehasonlításban. *Demográfia*, 59(1), 59–87.
- Mills, T., Auyong, Z. and De Leon, J. (2005). Skipped Generation Families: Sources of Psychological Distress Among Grandmothers of Grandchildren Who Live in Homes Where Neither Parent Is Present. *Marriage & Family Review*, 37(1-2), 191–212.
- Murphy, M. (2011). Long-term effects of the demographic transition on family and kinship networks in Britain. *Population and Development Review*, 37S, 55–80.
- Pollet, T. V., Nettle, D. and Nelissen, M. (2006). Contact frequencies between grandparent and grandchildren in a modern society: Estimates of the impact of paternity uncertainty. *Journal of Cultural and Evolutionary Psychology*, 4(3-4), 90–106.
- Silverstein, M., Giarrusso, R. and Bengtson, V. L. (2003). Grandparents and grandchildren in family systems: a social-developmental perspective. In Bengtson, V. L. and Lowenstein, A. (Eds), *Global Ageing and Challenges to Families* (pp. 75–103). New York: Aldine de Gruyter.
- Silverstein, M. and Marengo, A. (2001). How Americans enact the grandparent role across the family life course. *Journal of Family Issues*, 22(4), 493–522.
- Spéder, Zs. (2002). Generációk és élethelyzetek. Háztartások közti segítő kapcsolatok. In Spéder Zs. (szerk.), *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés (81–91. o.)*. Budapest: KSH NKI.

- Szinovacz, M. E. and Davey, A. (2006). Effects of retirement and grandchild care on depressive symptoms. *International Journal of Ageing and Human Development*, 62(1), 1–20.
- Tanskanen, A. O. and Rotkirch, A. (2014). The impact of grandparental investment on mothers' fertility intentions in four European countries. *Demographic Research*, 31(1), 1–26.
- Timonen, V. and Doyle M. (2012). Grandparental agency after adult children's divorce. In Arber, S. and Timonen V. (Eds.), *Contemporary grandparenting: changing family relationships in global contexts* (pp. 159–180). Policy Press.
- Uhlenberg, P. (1996). Mortality Decline in the Twentieth Century and Supply of Kin Over the Life Course. *The Gerontologist*, 36(5), 681–685.
- Uhlenberg, P. (2005). Historical forces shaping grandparent-grandchild relationships: Demography and beyond. *Annual review of gerontology and geriatrics*, 24(1), 77–97.
- Vandell, D.L., McCartney, K., Owen, M. T., Booth, C., and Clarke-Stewart, A. (2003). Variations in child care by grandparents during the first three years. *Journal of Marriage and Family*, 65(2), 375–381.
- Verdery, A. M. (2015). Links between demographic and kinship transitions. *Population and Development Review*, 41(3), 465–484.
- Wheelock J. and Jones, K. (2002). Grandparents are the next best thing: Informal childcare for working parents in urban Britain. *Journal of Social Policy*, 31(3), 441–463.
- Westphal, S. K., Poortman, A. R. and van der Lippe, T. (2015). What about grandparents? Children's postdivorce residence arrangements and contact with grandparents. *Journal of Marriage and Family*, 77(2), 424–440.
- Zhou J., Mao W., Lee Y. and Chi I. (2017). The impact of caring for grand-children on grandparents' physical health outcomes: the role of intergenerational support. *Research on Aging*, 39(5), 612–634.

GRANDPARENTS' CHILDCARE ACTIVITY IN HUNGARY

ABSTRACT

The study deals with the grandparenting, especially with the grandparents' childcare activities. Grandparenting and intergenerational transfers are important part of the sociological literature on ageing all over Europe and US. In Hungary until now we have limited knowledge about the grandparents' childcare activities, since the related line of research focused on the intergenerational transfers in general. In our research we investigated the trends in grandparents' childcare and the main demographic and social characteristics of grandparents and grandchildren's families that have effect on care. The main data source of our work are the waves of the Hungarian GGS between 2004 and 2016. We have found several important determinants from the grandparents' side and also from the grandchildren's family side that have significant effect on the probability of childcare. On the first level the grandchildren's families on the lower level of social strata have fewer potential grandparents than those are on the higher level of it, since the mortality rate is higher among the grandparents whose children (the middle generation) are less qualified. Moreover the grandparents' gender, age, health status, educational level and partnership status are regarded as determinants of care. The number and age of the children, the activity and educational level of the middle generation are also basic predictors of grandparental care. The grandparents' childcare activities differs by the types of grandchildren's families: the single-parent families receive more childcare as a grandparental household transfer than the step- or intact families. Furthermore the incidence of coresidence grandparents is the highest among the one parent households.